

Cognitieve en affectieve motieven van partijkeuze De nationale verkiezingen van 21 mei 1995

Marc SWYNGEDOUW

Onderzoeksdirecteur ISPO-KULeuven; Hoofddocent Sociologie en Politicologie
KUBrussel

Roeland BEERTEN

Wetenschappelijk medewerker ISPO-KULeuven

1. Inleiding ¹

Het leek wel alsof er niets veranderd was. De verkiezingen van 21 mei 1995 bevestigden in Vlaanderen de politieke krachtverhoudingen zoals deze vier jaar daarvoor (24 november 1991) tevoorschijn waren gekomen. De verkiezingen van 1995 werden immers gewonnen en verloren met verschillen die maximaal twee procentpunten bedroegen t.o.v. de kiesresultaten van 1991. Enkel ROSSEM, in 1991 nog goed voor 5% van de stemmen, verdween in 1995 uit het politieke landschap.

De rust die ogenschijnlijk aan de oppervlakte kwam, was echter zeer bedrieglijk. Analyses van de verschuivingen, op basis van de resultaten van de BRTN-ISPO Exit-Poll ² geven aan dat ongeveer 32% van de kiezers hun stemgedrag wijzigde in de periode 1991 - 1995. In tegenstelling tot 1991, toen de vlottende kiezer zich massaal richting Vlaams Blok (VB) begaf, bleken in 1995 de grote stromen bewegende kiezers elkaar in belangrijke mate te neutraliseren.

Er waren ons voor 1995 stormachtige nationale verkiezingsresultaten aangekondigd. De verkiezingskoorts was hoog. Iedere partij had zo haar eigen verwachtingen en scenario's over deze 'als historisch bestempelde' stembusgang. Hoewel de schaduw van de 'politieke affaires' continu over de verkiezingscampagne zal hangen, vormde de sociale zekerheid en haar hervorming het ware thema van de verkiezingen. De beide coalitiepartners CVP en SP waren dit blijkbaar reeds duidelijk overeengekomen, nog voor het uitbreken van de 'Agusta-affaire'. Hiertoe pogen de zetelende coalitiepartners voordeel te halen uit het zogenaamde 'issue-eigenaarschap' dat zij beiden in meerdere of mindere mate hebben op

¹ Dit artikel is een samenvatting van: SWYNGEDOUW, M., BEERTEN, R., CARTON, A. en BILLIET, J. *Subjectieve motieven van partijkeuze bij de nationale verkiezingen van 21 mei 1995. Resultaten van de BRTN-ISPO Exit Poll - Deel 1*. Bulletin 1996/27 van het ISPO. Dit bulletin kan verkregen worden bij de publikatiedienst van het Departement Sociologie, K.U. Leuven, op het telefoonnummer 016/32.30.48.

² BRTN: Belgische Radio en Televisie, Nederlandstalige omroep. ISPO: Interuniversitair Steunpunt Politieke-Opinieonderzoek. Het ISPO is gevestigd aan het Departement Sociologie, KULeuven. Het ISPO organiseerde in opdracht van de BRTN-TV- en Radio-nieuw-dienst op 21 mei 1995 een analytisch exit-poll onderzoek naar het stemgedrag van de Vlaamse kiezer. De steekproef van 3.748 eenheden had betrekking op de stemgerechtigde en gaan stemmende kiezer van de Vlaamse gemeenschap met uitzondering van hen woonachtig in de 19 Brusselse gemeenten. Zij werden bij het verlaten van het stemhokje, bevraagd a.d.h.v. een face-to-face interview dat ongeveer 5 minuten duurde. Het veldwerk werd uitgevoerd door het marktonderzoeksbureau Field Quality Control en de interviewtraining door Ann Carton o.l.v. Marc Swyngedouw. De analyses gebeurden door Marc Swyngedouw en Roeland Beerten.

het thema van de sociale zekerheid. Zowel de arbeidersvleugel (ACW) van de CVP, waartoe de Eerste Minister gerekend wordt, als de SP worden door de bevolking geloofwaardig geassocieerd met de sociale zekerheid. Beide politieke stromingen stonden aan de wieg van de sociale zekerheid en kunnen de actieve uitbouw van de verzorgingsstaat op hun naam schrijven. De zetelende coalitie poogde op deze manier de inzet van de verkiezingen tot de hare te maken.

CVP en SP slagen in hun opzet. Tot verwondering van menig politiek waarner besluit ook de VLD om de sociale zekerheid als campagnethema bij uitstek te nemen. Agalev organiseert ter elfder ure nog haar congres over sociale thema's. Ook de pers volgt massaal. Pensioenen en hun betaalbaarheid in de toekomst, de betaalbaarheid en de wijze van financiering van de gezondheidszorg, de bestrijding van de werkloosheid en de creatie van jobs zullen de formele inzet van de verkiezingscampagne vormen.

In wat volgt, willen we nagaan of ook de kiezers zelf daadwerkelijk door één en ander beïnvloed werden. Werd hun stem daadwerkelijk beïnvloed door het feit dat de 'sociale zekerheid' gebombardeerd werd tot de 'ware inzet' van de verkiezingen? Of stemden de kiezers vanuit heel andere motieven op deze of gene partij?

Om op deze vraag een zinvol antwoord te kunnen geven, moeten we ten eerste de notie 'subjectief cognitieve en affectieve kaart' van de kiezer introduceren. Kiezers kunnen, zoals we zullen zien, de meest diverse redenen of motieven hebben om op een bepaalde partij te stemmen. Vervolgens bekijken we de voor- en nadelen van het werken met open vragen en bespreken we de betrouwbaarheid van de bekomen gegevens. Tenslotte presenteren we de resultaten van een onderzoek dat gebeurde op basis van de exit-poll die gehouden werd tijdens de verkiezingen van 21 mei 1995. Deze exit-poll peilde naar het waarom van het stemgedrag van de Vlaamse kiezer. Bij het verlaten van het stembokje werden aan de kiezer na de vraag voor welke partij ze gestemd hadden voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers de volgende open vraag gesteld: 'Waarom hebt u voor die partij (of blanco/ongeldig) gestemd?'

2. De subjectief cognitieve en affectieve kaart van de kiezer

In het intussen klassiek geworden onderzoek '*The American Voter*'³ duiden Campbell e.a. het belang aan van de subjectieve percepties van de kiezers voor hun stemgedrag. In hun opvatting wordt er van uit gegaan dat de kiezer, hoe slecht hij of zij ook mag geïnformeerd zijn over het politieke reilen en zeilen, toch beschikt over een concreet evaluatief schema m.b.t. de politieke actoren (partijen, kandidaten, media, drukingsgroepen,...). Het gaat hierbij om een evaluatief schema dat in veel gevallen niet uit hetzelfde referentiekader bestaat dat gebruikt wordt door de politieke elite (politici, wetenschappers, journalisten,...). De aanname dat de referentiekaders van de elite - die veelal uitsluitend rationeel zijn - ook zouden gelden voor de gehele populatie van kiezers, ook voor diegenen die amper geïnteresseerd zijn in politiek, vormt de misleidende vooronderstelling bij uitstek bij het duiden van verkiezingsresultaten. Zelfs de niet of weinig poli-

3 CAMPBELL, A., CONVERSE, P., MILLER, W. en STOKES, D., *The American Voter, an Abridgement*, Wiley, New York, 1964, p 15, 27 en 109.

tiek geïnformeerde kiezer beschikt volgens ons over een politieke kaart - waarvan de oorsprong zeer divers kan zijn en waarop soms enkel zeer algemene (affectieve) beelden uit lang vervlogen tijden staan - die voor hem of haar een zinvolle leidraad vormt voor het handelen.

Campbell e.a. vroegen hun respondenten om open vragen te beantwoorden over de positieve en negatieve elementen die ze associeerden met de Amerikaanse politieke partijen en hun presidentskandidaten. Bij de exit-poll die tijdens de verkiezingen van 21 mei 1995 plaatsvond, vroegen wij de kiezers 'waarom zij voor partij X of blanco-ongeldig hebben gestemd'. Toch is de vraagstelling in beide onderzoeken gelijkaardig. *Aan de kiezer/respondent wordt de mogelijkheid geboden, om binnen zijn of haar eigen referentiekader, deze elementen aan te duiden, die voor hem/haar richtinggevend zijn om zijn/haar stemgedrag te bepalen.* Natuurlijk kent deze open wijze van vraagstelling beperkingen. Zoals Campbell e.a. aangeven⁴ wordt hiermee slechts de afhankelijke variabele van een causaal proces beschreven. Hoe de subjectieve motieven en percepties - de cognitieve en affectieve kaart - van de kiezers tot stand komen, waardoor deze motieven en percepties veroorzaakt worden, wordt met deze vraagstelling niet beantwoord. Om dit wel te kunnen doen, zouden de resultaten van de vraag moeten kunnen opgenomen worden in een geïntegreerd model dat elementen van diverse micro- en macrotheorieën combineert. Het wordt hierbij duidelijk dat politicologische en sociaal-wetenschappelijke paradigmatische verklaringen hun voordeel kunnen doen bij een gedegen kijk op de subjectieve realiteit van de kiezer. Zo houdt de open vraag zeker mogelijkheden in zich om naar een verantwoord opstelling van kiezerstypologieën te gaan⁵. Want wat uiteindelijk wettelijk telt is hoe de kiezer de politieke wereld ziet en niet hoe dat anderen zouden willen dat hij/zij hem ziet.

3. Open versus gesloten vragen

Nu hoeft de vraag naar hoe de kiezer zijn subjectieve, cognitief-evaluatieve kaart eruit ziet niet noodzakelijk geregistreerd te worden via een open vraag naar het 'waarom van het stemgedrag'. Men zou dezelfde vraag evengoed in een gesloten formaat kunnen aanbieden. In de loop der jaren kozen zelfs steeds meer onderzoekers ervoor om van de gesloten vraagvorm gebruik te maken. Deze evolutie, ten nadele van de open vraagvorm is volgens Van Holsteyn⁶ echter niet zozeer gebaseerd op inhoudelijke argumenten dan wel op praktische nadelen bij het toepassen van de open vraag. De hogere eisen die gesteld worden zowel aan de respondent (nadenken én zelf formuleren) als aan de interviewer (luisteren en leesbaar noteren), gekoppeld aan het intensieve codeerwerk volgend op de afname van de enquêtes, schrikken onderzoekers af om open vragen te gebruiken.

Het relatief schaarse experimentele onderzoek dat naar vergelijkingen tussen beide vraagsoorten is gebeurd, leidt, naast de vaststelling dat de superioriteit van

4 CAMPBELL, A., CONVERSE, P., MILLER, W. en STOKES, D., o.c., p. 16.

5 Zoals gesuggereerd in MADDENS, B., *Kiesgedrag en Partijstrategie*, doctoraatsthesis, KU Leuven, Afdeling Politologie, p. 79. Voor een aantal problemen in deze richting zie, VAN HOLSTEYN, J., *Het Woord is aan de Kiezer*, doctoraatsthesis, Rijksuniversiteit Leiden, DSWO Press, 1994.

6 o.c. p. 46.

geen van beide vraagvormen kan bewezen worden ⁷, tot volgende algemene aanbevelingen; de open vraag lijkt bij opinievragen aangewezen in de volgende gevallen: (1) bij 'bedreigende' vragen, (2) als gevaar voor sociaal wenselijke antwoorden bestaat, (3) wanneer snel veranderende gebeurtenissen de antwoorden kunnen beïnvloeden of (4) wanneer de vrees bestaat dat er nieuwe opkomende antwoordcategorieën kunnen zijn. Als we deze aanbevelingen ter harte nemen, pleit (in deze context althans) alles voor het toepassen van de open vraagvorm ⁸.

4. Betrouwbare data construeren

Antwoorden op een open vraag moeten verwerkt worden tot bruikbaar, d.i. analyseerbaar, materiaal. Dit gebeurt door het onderbrengen van de individuele antwoorden van de respondenten in codecategorieën. De kwaliteit van het ontwikkelde codeerschema, samen met de wijze van het onderbrengen van de verkregen antwoorden in deze categorieën, zullen in zeer belangrijke mate de uitkomst van het onderzoek bepalen.

In eerste instantie is bij ons onderzoek dan ook gepoogd om een codeerschema te ontwikkelen en op punt te stellen dat toelaat om substantiële antwoorden in betekenisvolle categorieën onder te brengen. Hierbij werd het volgende vooropgesteld: wederzijdse exclusiviteit, geen of zo weinig mogelijk antwoorden in restcategorieën, geen categorie die overmatig veel antwoorden naar zich toe haalt omwille van niet manifest substantieel vast te stellen redenen. Zoveel mogelijk of zoniet alle in de politicologische literatuur voorkomende theorieën voor stemgedrag dienen daarbij aanwezig te zijn ⁹.

Als uitgangspunt werden de codeerschema's van het ISPO-post-electoraal kiezersonderzoek 1991 ¹⁰ en het in Nederland door Van Holsteyn ontwikkelde schema, gebaseerd op Van der Eijk, Koopman en Niemöller ¹¹ in elkaar gewerkt en aangepast aan de Vlaamse realiteit anno 1995. Tijdens opeenvolgende voorbe-

7 Bradburn (1983) geciteerd in VAN HOLSTEYN, J., o.c. 1994, p. 39.

8 Van Holsteyn komt, wat de Nederlandse situatie betreft, verder tot de conclusie dat de open vragen naar stemmotieven wel degelijk beantwoordt aan de eisen van validiteit en betrouwbaarheid. Zie VAN HOLSTEYN, o.c., pp. 59-79 en pp. 82-92.

9 Zo zijn volgende theorieën terug te vinden in het codeerschema: (directional) issuevoting, economic voting, programma gericht stemmen, belangengroepverdediging, ideologisch stemmen, socialisatie theorieën, kandidaatsinvloeden, partijidentificatie, gewoonte, dienstbetoon, strategisch stemgedrag, campagneinvloeden, partijgrensvervaging, gewenste veranderingen-continuïteit in regeringswerk, algemeen evaluatief stemgedrag, antipolitiek, politieke ondoelmatigheid, a-politiek en expliciet verzuilingsargument, prospectieve of retrospectieve evaluaties, pocketbook voting, sociotropic voting. Het codeerschema (bijlage 1) bakent deze categorieën in haar (hoofd)categorisering niet af. De hoofd-categorisering is slechts puur functioneel voor het coderen.

10 CARTON, A., SWYNGEDOUW, M., BILLIET, J., BEERTEN, R., *Source Book of the Voters' Study in Connection with the 1991 General Election*, ISPO/SOI, Leuven, 1993, pp. 222 - 224

11 VAN HOLSTEYN, J., o.c., pp. 268 - 270; VAN DER EIJK, C., KOOPMAN, M., NIEMÖLLER, B., *Dutch Parliamentary Election Study 1982*, Amsterdam, CT Press, 1983, pp. 390-397

reidende onderzoeksfasen werd het schema en/of de definiëring van de inhoudscategorieën verfijnd of gewijzigd en waar nodig aangevuld ¹².

De validiteit van een meting kan nooit hoger zijn dan de betrouwbaarheid. Een zo hoog mogelijke betrouwbaarheid dient dan ook nagestreefd te worden. De enige toets hiervoor is nagaan of twee afzonderlijk werkende codeurs de antwoorden van de respondenten op een gelijke wijze in categorieën onderbrengen. Om een zo hoog mogelijke betrouwbaarheid te verkrijgen stelden we in ons onderzoek dan ook twee doelstellingen voorop. Vooreerst dienden de antwoorden op onze open vraag in die categorie terecht te komen waarin ze theoretisch thuishoren. Daarnaast dienden de codeurs dit, onafhankelijk van elkaar, op dezelfde wijze te doen.

Om tot een inhoudelijk verantwoorde categorisering te komen werd een zeventkoppige werkgroep samengesteld die bestond uit politicologen en sociologen ¹³. De werkgroep codeerde, analyseerde en besprak, tijdens opeenvolgende onderzoeksfasen, de antwoorden van beperkte subgroepen (N = 50 of 100) uit twee onderzoeken ¹⁴. Voor elke antwoord dat werd gecodeerd werd telkens nagegaan of de verschillende codeurs (tijdens de eerste 5 onderzoeksfasen minimum 5 codeurs) tot exact dezelfde code kwamen. Indien dit voor een antwoord niet het geval was, werd aan de hand van de exacte formulering op het antwoordenblad, door de werkgroep gediscussieerd over de correcte categorisering. Daar waar noodzakelijk werd het categoriseringsschema aangepast of de omschrijving ervan geconcretiseerd. Deze onderzoeksfasen werden voortgezet tot een zeer goede inter-codeur-betrouwbaarheid werd bekomen op een beperkte toevalssteekproef.

Als maat van inter-codeur-betrouwbaarheid werd op de eerste plaats geopteerd voor Kappa ¹⁵. Gegeven een Kappa van 0,82 mag de codering dan ook in zeer hoge mate betrouwbaar worden genoemd ¹⁶. In wat volgt gaan we over tot

12 Het uiteindelijk bekomen codeerschema kan men terugvinden in: SWYNGEDOUW, M., BEERTEN, R., CARTON, A., en BILLIET, J., *Subjectieve motieven van partijkeuze bij de nationale verkiezingen van 21 mei 1995. Resultaten van de BRTN Exit-Poll. Deel 1*. Bulletin 1996/27 van het ISPO. Leuven: ISPO, pp. 56-62.

13 Meer bepaald de wetenschappelijke medewerkers: drs. Roeland Beerten (ISPO), drs Ann Carton (ISPO), drs Barbera Krekels (KUBrussel), drs Jeroen Martens (KUBrussel) en dr. Marc Swyngedouw (ISPO & KUBrussel) en de studenten-codeurs: Jo Martens en Stefan Jacques.

14 Het gaat hierbij om de voorliggende studie en de ISPO post-electoral National Election Study 1995 (NES), die een identieke open vraag bevat.

15 Kappa is een maat voor intercodeurbetrouwbaarheid die rekening houdt met de mogelijkheid dat codeurs aan een antwoord toevallig dezelfde code toekennen. Voor meer informatie, zie AGRESTI, A., *Categorical Data Analysis*, Wiley, New York, 1990, pp.366 - 370; POPPING, R., *User's Manual AGREE 6.0, Computing Agreement on Nominal Data*, Groningen, ProGAMMA, 1995, pp 8 - 9. Alle gerapporteerde betrouwbaarheidsmaten hebben steeds betrekking op het eerste uitgebrachte motief. In de testfase werd gebruik gemaakt van het computer programma AGREE 6.0. Omwille van zijn beperktheid in toegelaten categorieën (max. 60) werd bij de definitieve codering gebruik gemaakt van SPSS 6.1.2.

16 Popping geeft volgende vuistregels ter beoordeling van Kappa: $K < 0,00 =$ 'poor'; $0,00 \leq K \leq 0,20 =$ 'slight'; $0,21 \leq K \leq 0,40 =$ 'fair'; $0,41 \leq K \leq 0,60 =$ 'moderate'; $0,61 \leq K \leq 0,80 =$ 'substantial'; $0,81 \leq K \leq 1,00 =$ 'almost perfect'.

de substantiële analyse van de antwoorden op de open vraag naar de motieven van het stemgedrag in 1995.

5. De cognitieve en affectieve kaart van de Vlaamse kiezers op 21 mei 1995

De open vraag naar het stemgedrag bij de exit-poll van 21 mei 1995, had betrekking op de stem uitgebracht voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers in Vlaanderen en Halle-Vilvoorde, en volgde dadelijk op de vraag naar het actueel stemgedrag. De 19 Brusselse gemeenten zijn buiten beschouwing gelaten. De bevroegde kiezers hadden hierbij de mogelijkheid om meerdere motieven te rapporteren. Een belangrijk voordeel van deze data bestaat erin dat ze verzameld zijn op een moment dat dadelijk volgt op de stemdaad zelf, zodat geheugenvertekening zeer klein, zo niet onbestaand zal zijn. *Maar nog veel belangrijker - en dit is het unieke van onze gegevens - lijkt ons dat de kiezer op het moment van de bevraging nog geen weet had van de verkiezingsuitslag en ook niet beïnvloed was door de commentaren en verklaringen van politici, journalisten, wetenschappers enz. voor radio, televisie en in de geschreven pers. Evenmin heeft er een herinterpretatie van de motieven voor zijn stemgedrag kunnen plaatsvinden in functie van het feit of de partij waarvoor hij gestemd heeft gewonnen, verloren dan wel status quo is gebleven.*

Maar zoals bij elk onderzoek zijn er wolfijzers en schietgeweren. Na het wegwerken ('listwise') van de item-nonrespons blijft een steekproef van 3.547 eenheden beschikbaar. Dat betekent dat één steekprofeenheid staat voor ongeveer 1.150 populatie-eenheden en dat 1% in steekproeftermen verwijst naar ongeveer 40.000 kiezers. Uit de beschikbare gegevens blijkt dat de response-rate (de mate waarin de mensen bereid zijn deel te nemen aan het onderzoek bij het verlaten van het stemlokaal) ongeveer 60% bedraagt. Een tendens is waarneembaar dat de respons hoger lag op het platteland dan in de grote steden. Na weging van de oorspronkelijke disproportionele steekproef met de relevante groepskenmerken, blijkt dat het VB, de 'andere (kleine) partijen' en de blanco/ongeldig optie ondervertegenwoordigd zijn, terwijl de CVP duidelijk oververtegenwoordigd is. De resultaten voor het VB moeten met enige omzichtigheid beoordeeld worden. Niet de absolute omvang van de steekproefgroep stelt een probleem maar wel kunnen wij ons afvragen of deze groep een representatief staal uit het VB-electoraat vormt. Wij vermoeden immers een grotere non-participatie aan het onderzoek. Als hypothese kunnen we hier naar voor schuiven dat het waarschijnlijk de kiezers zijn met weinig politieke interesse of diegenen die anti-politieke gevoelens hebben die minder geneigd zijn om aan het onderzoek deel te nemen. De resultaten voor de 'andere (kleine) partijen' zullen, omwille van hun kleine groepsomvang, niet afzonderlijk vermeld worden. Waar relevant zullen we er wel naar refereren.

In de volgende paragrafen analyseren we de motieven van de kiezers. De exacte antwoordverdelingen werden samengebracht in een overzichtstabel, die terug te vinden is in bijlage. De data werden gewogen met weegcoëfficiënten verkregen via iteratieve proportionele aanpassing aan de populatiegegevens:

Leeftijd*Geslacht*Stemgedrag 1995¹⁷. Als richtsnoer voor de interpretatie van de gegevens zullen we de stemmotieven zo groeperen dat vanuit stemgedrag-theoretisch oogpunt een zo zinvol mogelijke opdeling in stemmotieven ontstaat¹⁸.

Eerst en vooral is er een categorie van motieven die *inhoudelijk niet te duiden* zijn¹⁹, maar hierbinnen valt slechts 6,9% van de respondenten. De meeste kiezers (93,1%) zijn dus wel in staat om op een of andere wijze de open vraag 'naar het waarom van hun stemgedrag' zinvol te beantwoorden.

Voor veel verkiezingsonderzoek is het uitgangspunt van analyse *ideologisch en waardengeladen* stemgedrag. Klassiek theoretische studies over België duiden zo bijvoorbeeld op de levensbeschouwelijke, de etnisch-nationalistische en de links-rechts tegenstelling. In ons onderzoek noemt 12,2% van de respondenten een of andere vorm van ideologie of waarden om zijn of haar stemgedrag te motiveren.

Iets meer dan 5% van de kiezers verwijst naar algemene waarden, principes, ideeën of de ideologie van een bepaalde partij als zijn/haar motief om op die partij te stemmen. Enkel voor de CVP zijn de levensbeschouwelijke waarden nog van belang. 9% van haar electoraat motiveert zo zijn keuze voor deze partij. Katholiek of christelijk zijn, is dus blijkbaar nog steeds een reden om voor een bepaald partij te kiezen, vrijzinnigen of anti-clericalen stemmen echter niet (meer) voor een bepaalde partij omwille van hun levensbeschouwelijke overtuiging. Het volksnationalistisch waardenmotief of een volksnationalistische ideologie (wat gescheiden werd van het onderwerp/issue communautaire redenen) wordt door slechts 1,57% van de kiezers aangehaald als reden om voor een bepaalde partij te stemmen. De VU is en blijft bij deze beperkte groep de volksnationalistische partij bij uitstek. Voor 17,6% van haar kiezers is dit de expliciete reden om voor de VU te kiezen. Het ecologisch gedachtengoed en de ecologische maatschappijopvatting zijn het monopolie van Agalev. Hoewel slechts 1,3% van alle kiezers dit ecologische gedachtengoed expliciet als stemmotief noemt, vormt het wel voor 20% van de Agelev-kiezers het voornaamste stemargument.

Een andere groep van motivaties kan gebundeld worden onder de noemer '*beleidskwesties of issues*'. In het totaal verwijzen 12,8% van de kiezers naar specifieke beleidskwesties om hun stem te motiveren. Daarbovenop komt nog iets meer dan 6% van de kiezers die in hun argumentatie verwijzen naar het algemeen programma van de politieke partij van hun keuze. De sociale zekerheidskwestie heeft 4,2% van de kiezers gemotiveerd om op een bepaalde partij te stemmen. Opvallend is de ondervertegenwoordiging van de CVP. Slechts 1% van het electoraat van deze partij verwijst naar de sociale zekerheid als stemmotief. Reeds voor de

17 De gevolgde wegingsmethode is identiek aan deze gebruikt voor het post-electoraal verkiezingsonderzoeken van het ISPO 1991 en 1995. Zie ISPO/PIOP, 1991 *General Election Study Belgium, Codebook and Questionnaire*, Leuven - Louvain-la-Neuve, 1995, pp. 21 - 23.

18 De toebedeling van de motieven aan de verschillende paradigmatische theorieën gebeurt hier slechts tentatief en is zeker niet definitief. Verder onderzoek is hiertoe noodzakelijk.

19 Ideosyncratische motieven, weet niet, weigert, niet gestemd, oncodeerbaar, onleesbaar.

campagne was er, i.v.m. de sociale zekerheid, een polarisatie ontstaan tussen vooral SP en VLD. Deze polarisatie wordt mooi gereflecteerd in de cijfers: 9,0% en 6,8% van hun kiezers motiveren hun stemgedrag door te verwijzen naar de sociale zekerheid. Uit de campagneslag rond de sociale zekerheid komt de SP dan ook duidelijk als winnaar naar voor. Het migrantenthema inspireerde net iets meer dan 4% van de kiezers. Enkel het VB spint er garen mee. 33% van de kiezers die op deze partij stemmen, gebruiken het expliciet als stemmotief. Milieu (1,9% van de kiezers) is het Agalev-thema bij uitstek. 21,9% van de Agalev-stemmers motiveren daarmee hun stem. Het communautaire thema zet nogmaals VU tegenover VB. Het kiezerspubliek dat dit als stemmotief naar voor schuift, is echter beperkt (0,66%). De VU haalt net iets meer dan de helft (55,3%) van de kiezers binnen die dit thema vernoemen, het VB 37,3%. Het lijkt erop dat de harde kern die dit thema belangrijk vindt, zijn standpunt radicaliseert in de richting van het separatisme, nu het St.-Michielsakkoord verworven is. Gecombineerd met de volksnationalistische waardenoriëntatie wordt het duidelijk dat de VU alsnog de communautaire partij bij uitstek blijft. Zij zou goed zijn voor ongeveer 71,0% van de expliciet communautair-nationalistisch geïnspireerde kiezers. Het VB zou slechts 26,7% van deze kiezers binnenhalen. De totale omvang van dit electoraat mag geschat worden op 2,21%²⁰. In dit licht (d.w.z. zowel vanuit electoraal oogpunt, als met betrekking tot de beleidsprioriteiten) kan men zich vragen stellen bij de onlangs, en blijkbaar door alle Vlaamse partijen, ingenomen standpunten m.b.t. verdere federalisering of confederalisering.

Over de invloed van de politieke affaires is onmiddellijk na de verkiezingsuitslag veel gespeculeerd. Uit ons onderzoek blijkt nu dat slechts 1,3% van de stemmen direct beïnvloed werd door de 'politieke affaires'. Bovendien blijkt dat ongeveer 70% van deze kiezers op de SP stemden omdat ze vonden dat de SP door de affaires in een slachtofferrol was geduwd. 5,06% van het SP-electoraat van 21 mei 1995 motiveert expliciet zijn stemgedrag hiermee. Zonder 'Agusta' was de SP bij deze verkiezingen lichtjes achteruitgegaan t.a.v. 1991. Opmerkelijk is verder dat het VB er niet in geslaagd is om effectief electorale winst uit het thema te halen. Economische overwegingen blijken nog steeds een belangrijk stemmotief te zijn voor de VLD-kiezer. De groep is echter klein, amper 1,1% van het totale electoraat. Zij tekenen echter voor 3,4% van de VLD-kiezers. Tot slot nog iets over criminaliteit, politie, orde en wet als motieven om voor een bepaalde partij te stemmen. Uit ons onderzoek blijkt dat slechts 0,6% van de kiezers zich laat leiden door dit in de media toch zeer gevoelige thema. Het criminaliteitsthema is in electorale termen het exclusieve terrein van extreem-rechts en zorgt voor 4,8% van het VB-electoraat.

Dat *opvoeding, familie, vrienden of kennissen* het stemgedrag beïnvloeden, is zowat een 'traditional' binnen de verkiezingsliteratuur. In de allesomvattende verzuilde maatschappij werd het door de politieke actoren haast als de enige determinant van het stemgedrag beschouwd. 9,1% van het totale kiezerskorps verwijst naar opvoeding, familie, partner, vrienden en/of werkomgeving als direct

²⁰ Dit mag op het eerste zicht verrassend klein lijken. Nochtans is dit niet ver verwijderd van de proportie van de kiezers die Maddens, Beerten en Billiet bekomen op basis van het verkiezingsonderzoek 1991, wanneer men uit de zgn. Vlaamse autonomisten deze selecteert die het communautaire thema ook belangrijk vinden, m.n. 3,12%. MADDENS, B., BEERTEN, R., BILLIET, J., O dierbaar België? Het Natiebewustzijn van Vlamingen en Walen, ISPO/SOI, Leuven, 1994, p. 60. Eigen berekening op basis tabel 4.1

beïnvloedende factor(en) om op een bepaalde partij te stemmen. Voor de hand liggend en conform de theoretische verwachtingen zijn het vooral de 'oude zuilpartijen' die door socialisatie kiezers winnen. Het aandeel van de CVP hierin is sterker dan verwacht. Ongeveer 10% van het VLD- en SP-electoraat geeft *socialisatie* als stemmotief op, bij de CVP bedraagt dit aandeel meer dan 14%. *Identificatiemotieven* in brede zin worden door 21,4% van het electoraat aangehaald. Bekijkten we de drie categorieën samen (gewoonte, beste partij en identificatie in strikte zin), dan valt de continue oververtegenwoordiging van de CVP op. Maar liefst 35,2% van het electoraat van deze partij gebruikt een van deze drie categorieën als stemmotief. De SP benadert de CVP in deze met 29,9%. Als derde en vierde volgen VLD (19,4%) en VU (18,4%).

Onder de hoofding 'partijen' zetten we vier stemmotieven samen. Deze hebben allen weliswaar betrekking op 'het instituut' politieke partijen, maar zij hebben geen enkel verband met inhoudelijke partijstandpunten. Deze vier motieven om op een bepaalde partij te stemmen zijn wel verbonden met zogenaamde vorm- of activiteitselementen. Een eerste stemmotief houdt verband met het 'partij-imago', dat is het marketing-aspekt van elke moderne partijwerking. Het gaat hier om verwijzingen naar de stijl, de manier waarop (volgens de kiezer) de partij aan politiek zou doen. Of het gaat om verwijzingen naar 'het anders zijn van' een partij. 6,3% van de kiezers motiveert met een of meerdere van deze uitspraken zijn of haar stemkeuze. Voor de CVP is het partij-imago van wezenlijk belang. Met bijna 10% van haar kiezers die dit motief hanteren, is zij de enige partij die oververtegenwoordigd is. Een tweede stemmotief dat we hier onderbrengen, is het zogenaamde 'strategisch stemgedrag'. Het gaat hier om weloverwogen gedrag van de kiezer om bepaalde doelstellingen te realiseren, of nog om bepaalde zaken net niet te laten gebeuren; bijvoorbeeld het willen vermijden van ongewenste neveneffecten of slechtere opties. Strategisch stemgedrag speelt bij 4,1% van de kiezers. Agalev en VU winnen hier met respectievelijk 12,3% en 10% een substantieel deel van hun aanhang. Maar liefst 2/3 van de VU-stemmers die strategisch stemgedrag vertonen, gebruiken het argument dat zij de VU niet willen zien verdwijnen. De dreiging van voorzitter Bert Anciaux om bij minder dan 300.000 stemmen de partij op te heffen heeft dus duidelijk zijn effect niet gemist. Een derde stemmotief dat we onder de noemer 'partijen' plaatsen, vindt zijn oorsprong in het systeem van 'cliëntelisme' dat eens zo kenmerkend is geweest voor de Belgische politieke partijen. De partijbinding gebeurde via een of andere vorm van politiek dienstbetoon, al dan niet in het kader van een individuele kandidaatsstrategie. In 1995 stemt slechts 1,6% van de kiezers nog omwille van deze reden. Vooral de SP lokt hier nog stemmen mee, zij wint hierdoor nog steeds 3,6% van haar kiezers. Als laatste partijgebonden stemgedrag stippen we het zogenaamde 'negatief stemgedrag' aan: de kiezer kiest niet voor een partij, maar tegen een bepaalde partij. Deze motivatie dient duidelijk onderscheiden te worden van het a-politieke of het anti-politieke gedrag. Men is het oneens met of ontgoocheld over één welbepaalde politieke partij. 1,7% van de kiezers stemt vanuit negatieve overwegingen. Voor VU en VLD zijn deze kiezers niet echt onbelangrijk want respectievelijk 3,6% en 2,8% van hun kiezers stemmen op hen wegens hun bezwaren tegen andere partijen. Men stemt op de VU tegen het VB en op de VLD tegen SP en CVP.

We trappen een open deur in door vast te stellen dat in de hedendaagse verkiezingscampagnes de figuren van *kandidaten* centraal staan. Uit stemgedraganalyse bleek al geruime tijd dat de kiezers de kopstem massaal inruilden voor een voorkeurstem. Voor België evolueerde het aandeel van de voorkeurstem bin-

nen het totaal aantal uitgebrachte stemmen van 16,4% in 1919 tot 48,3% in 1991. 8% van de kiezers laat zich in zijn of haar stemgedrag leiden door het persoonlijk kennen van bepaalde kandidaten of door het hebben van sympathie voor meer bekende kandidaten. Voor maar liefst 15,2% van de VU-kiezers en 13,4% van de CVP-kiezers vormen de kandidaten de belangrijkste motivatie om op deze partijen te stemmen. Bij de VU is er duidelijk sprake van een Bert Anciaux effect. Zijn persoon is goed voor 45,5% van het VU-electoraat dat een kandidaat als stemmotief heeft. Dehaene hinkt hierbij steeds voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers, relatief gesproken, ver achterop. Zijn aandeel bij deze CVP-stemmers bedraagt 22,3%. De populariteit die Anciaux geniet bij vrouwen (69,1% van zijn aanhang) kan dit misschien verklaren ²¹.

Het *beleid* staat centraal als motivatie voor het kiesgedrag van de zogenaamde 'rationele kiezer'. Deze kiezer wordt geacht volledig of voldoende geïnformeerd te zijn. Het algemene politieke werk dat de verschillende formaties hebben afgeleverd (retrospectief) en de verwachtingen ten aanzien van de prestaties naar de toekomst (prospectief) zou hij rationeel afwegen en het uitgangspunt vormen voor een onderlegde stemkeuze. De roep naar vernieuwing in het beleid en de positieve of negatieve evaluatie van het voorbije regeringswerk vormen verdere specificaties van dit beleidsevaluatiemodel. In het totaal gebruikt 8,6% van de kiezers een beleidsmotief om zijn stemkeuze te verklaren. De wens naar vernieuwing in het (regerings)beleid wordt door 5,3% van de kiezers naar voor gebracht. VLD en VB zijn hier oververtegenwoordigd. 8,9% van de VB-kiezers en 15,8% van de VLD-kiezers motiveren hiermee hun stemgedrag. Slechts 1,77% van het totale electoraat motiveert de stemkeuze vanuit een '(vage) algemene evaluatie'. Enkel voor de CVP is zulk een 'algemene evaluatie' van belang, deze partij wint hiermee 4,1% van haar kiezers. 3,6% van het CVP-electoraat stemt vanuit een 'positieve evaluatie' van het regeringswerk. Met dit cijfer is de CVP significant oververtegenwoordigd want slechts 1,5% van alle kiezers gebruikt een 'positieve evaluatie' van het regeringsbeleid als referentiepunt. De SP-kiezer gebruikt dit argument niet meer dan verwacht, wat erop zou kunnen wijzen dat de CVP in de vorige coalitie toch als de leidinggevende partij werd ervaren.

Naast het *groepsbelangbehartiging* als motief om op een bepaalde partij te stemmen (bvb. voor de vrouwen, ouderen, arbeiders,...), kan ook de behartiging van het 'algemeen welzijn' (de zogenaamde altruïstische stem) of het pure 'eigenbelang' (soms eufemistisch als 'pocketbook voting' omschreven) de drijvende kracht achter het stemgedrag zijn. 8,44% van de kiezers grijpt één van deze motieven aan om zijn/haar stemgedrag te verklaren. De verrassing bij de belangbehartiging van 'zelfstandigen' en 'arbeiders' is niet dat VLD en SP hier oververtegenwoordigd zijn (ongeveer 13% van hun electoraat motiveert zijn stem aldus) maar wel dat de CVP in beide categorieën structureel ondervertegenwoordigd is, ondanks haar sterke arbeiders- en middenstandsvleugel. 'Eigenbelang' als motief om op een bepaalde partij te stemmen, is aan geen enkel electoraat vreemd. Maar vooral de VB-kiezer is hier sterk oververtegenwoordigd. 4,4% van de VB-stemmers gebruikt dit argument, tegenover slechts 1,4% van alle kiezers.

21 noot: Tobback is goed voor 31,3% van de 7,6% SP-kiezers die een kandidaat als stemmotief aanhalen. Verhofstadt staat voor 25,3% van de 7,6% VLD-kiezers die dit doen. Behalve bij Anciaux speelt er geen geslachtseffect.

Het behoren tot één van de *zuilen* heeft in België en in Vlaanderen jarenlang gezorgd voor een merkwaardige stabiliteit wat betreft het kiesgedrag²². Naarmate de macht van de zuilen afbrokkelde, ging de kiezer ook individueler stemmen. Als 'verzuiling' (als stemmotief) nu nog expliciet wordt gebruikt, is het in quasi alle gevallen omwille van de tewerkstelling. De kiezer zelf of één van zijn naaste familieleden is dan tewerkgesteld in één van de vele organisaties die de verschillende zuilen rijk zijn. Voor de andere partijen gaat om tewerkstelling binnen de partij zelf of om tewerkstelling binnen organisaties die nauw met de partij verbonden zijn. Alles samen betreft het een kleine groep van het electoraat die dit motief aanhaalt (1,12%). Zoals verwacht zijn CVP en SP, de partijen van de twee grote zuilen, oververtegenwoordigd. De percentages zijn echter zo laag dat ze de machtsverhoudingen tussen de verschillende partijen niet wezenlijk beïnvloeden.

A-politiek denken, zich machteloos voelen of politiek ondoelmatig handelen, moeten we streng scheiden van een *anti-politieke* houding. Een anti-politieke houding, ten eerste, wijst op het zich afzetten, zich in oppositie plaatsen, tegenover de dominante politieke stromingen in de samenleving. Op eliteniveau kadert deze stroming in de traditie van het contra-revolutionaire, het nationalisme en het fascisme²³. Op individueel niveau gaat het om vijandige attitudes ten aanzien van de rol, het functioneren of het optreden van politieke partijen. Een anti-politieke houding uit zich in een algemeen ongedifferentieerd negatief gevoel t.o.v. alle partijen. Men is ontgoocheld in alle politieke formaties en in de politiek in het algemeen. Een anti-politieke stem geeft uiting aan het gevoel dat vandaag de dag geen enkel politicus nog te vertrouwen is. Het wijst op een proteststem. Voor sommigen betekent het dat men wraak neemt op een politiek systeem waarin men zich volkomen in de marge geduwd voelt. De 'anti-politieke kiezer' is ervan overtuigd dat de 'conventionele' partijen niet in staat zijn een einde te maken aan deze marginalisatie. Sommigen van deze proteststemmers zoeken een oplossing voor hun verzuchtingen bij anti-systeempartijen die de essentie van het democratisch bestel verwerpen. Extreem-rechtse politieke partijen hebben zichzelf haast consequent als 'anti-partijgericht' voorgesteld in West-Europa²⁴. Nochtans opteert de protestkiezer niet expliciet voor een niet-democratisch systeem. Er ligt duidelijk geen specifiek ander politiek-maatschappelijk project aan de grondslag van het protest. Het verwijst enkel naar een gevoelsmatige afkeer, ontgoocheling, revanche en protest tegen het heersende systeem en zijn politieke formaties. Snelle sociale veranderingen (met daaraan verbonden de opkomst van post-materiële waarden), de grotere informatiemogelijkheden, de verdere uitbreiding van participatiemiddelen en het individualisme zorgen ervoor dat politieke partijen er niet langer in slagen significante delen van de samenleving te integreren.²⁵

22 HUYSE, L., *De Gewapende Vrede*, Leuven, Kritak, 1980; BILLIET, J., Verzuiling en Politiek; Theoretische Beschouwing over België na 1945, *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 13 (1), 1982; FROGNIER, A., COLLINGE, M., La Problématique des 'Mondes Sociologiques' en Belgique, *Les Cahiers du CACES*, 114, 1984.

23 IGNAZI, P., The Intellectual Basis of Right-Wing Anti-Partyism, in *European Journal of Political Research*, Vol. 29 (3), 1996, pp.279 - 296.

24 BETZ, G., *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*, New York, St. Martin's Press, 1994

25 POGUNTKE, T., SCARROW, S., The Politics of Anti-Party Sentiment: Introduction, in *European Journal of Political Research*, Vol. 29 (3), 1996, pp. 257 - 262

Een a-politieke houding, ten tweede, duidt niet op een gevoel van afkeer. Het wijst op een gebrek aan politieke interesse. Het individu vindt zijn weg niet meer in het politieke gebeuren omdat het allemaal wat te ingewikkeld is geworden. Hij of zij vindt het bovendien niet de moeite om er zich in te verdiepen. Of de politiek wordt simpelweg niet ernstig genomen, men lacht er mee. Dat gaat van een 'ik trek me dit niet aan' gevoel tot 'je moet toch voor iets stemmen als je er toe verplicht wordt'.

Ongeveer 13,9% van alle kiezers motiveert zijn of haar stem met argumenten die thuishoren in de categorieën 'politieke machteloosheid' en 'anti-politiek'. Dit duidt erop dat de legitimiteit van het politiek systeem, om verschillende redenen, door een belangrijke minderheid van de kiezers, in vraag wordt gesteld. Zowat 8,7% doet dit omwille van 'het niet meer begrijpen van' of 'het niet geïnteresseerd zijn in de politiek'. Duidelijk is dat deze kiezers niet meer participeren aan het politieke gebeuren. 6% van deze kiezers is werkelijk anti-politiek ingesteld. Zij hebben hun geloof in politiek verloren, en zelfs al stemmen zij voor een democratische politieke partij, toch moeten ze als 'anti-systeem' kiezers getypeerd worden. Een verdere groei van deze groepen 'a-politieke' en 'anti-politieke' kiezers kan het politiek systeem in de toekomst zwaar onder druk zetten.

Meest opvallend is dat 89,3% van de blanco-ongeldig stemmers tot deze beide categorieën behoort. Grosso modo tweederde van hen kunnen we als 'politiek machteloos' bestempelen, éénderde als 'anti-politiek'. Het VB is als enige partij in geen van beide categorieën significant ondervertegenwoordigd. Meer zelfs, zij is sterk oververtegenwoordigd bij de 'anti-politiek' geïnspireerde kiezer. Het VB-electoraat bestaat, volgens ons onderzoek voor 13,7% uit protestkiezers. Agalev telt 6,8% protestkiezers. Bij de 'politiek machteloze' kiezers zijn, als enigen, de 'kleine andere politieke partijen' en het VB over- of naar verwachting vertegenwoordigd.

Het lijkt ons noodzakelijk om hier nogmaals te benadrukken dat we vermoeden dat onze schattingen voor deze groepen van kiezers als bodemcijfers moeten opgevat worden. We vermoeden immers dat de non-respons bij deze groepen van kiezers veel hoger is dan bij de rest van het electoraat.

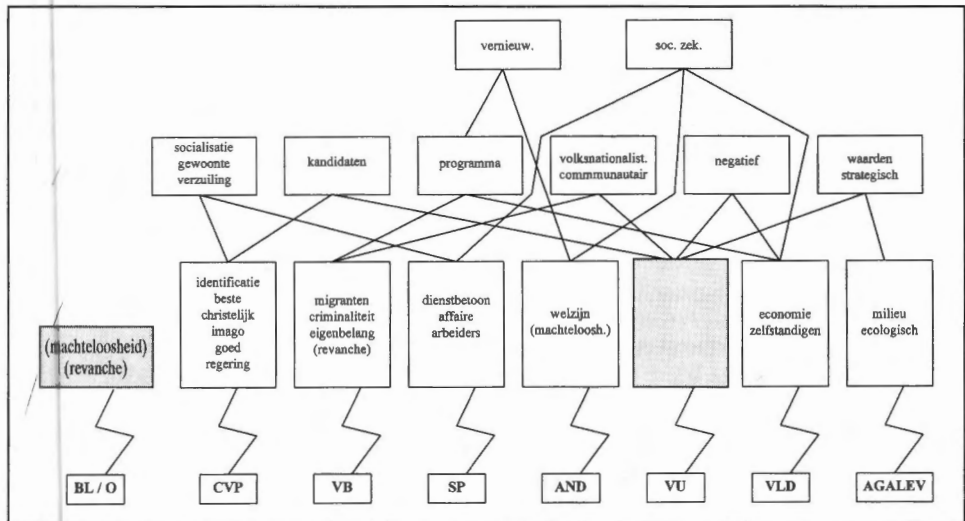
6. De motivatieprofielen van het stemgedrag: een overzicht

De gegevens van dit onderzoek kunnen nu ook voorgesteld worden als een datamatrix. Deze data-matrix bestaat uit objecten (de partijen) aan wie bepaalde attributen (motieven om erop te stemmen) worden toegeschreven. Doelstelling in deze paragraaf is te komen tot een prototypische beschrijving van eigenschappen die, door middel van de gegeven motieven, worden toegeschreven aan elk van de partijen afzonderlijk of aan een groep van partijen. We geven dus tegelijkertijd een beschrijving van de partijstructuur en van de eigenschappenstruc-

tuur, zodanig dat de relatie tussen beiden duidelijk wordt. De Hiërarchische Klassen Benadering ²⁶ HICLASS biedt deze mogelijkheid.

De input datamatrix van onze analyse wordt gevormd door een matrix waarbij de politieke partijen (inclusief 'blanco/ongeldig' en de 'kleine andere partijen') de objecten vormen en waarbij de in paragraaf 5 beschreven motiefcategorieën de eigenschappen vormen. Wanneer een bepaalde partij significant oververtegenwoordigd was in een bepaalde motiefcategorie werd de matrixingang een '1'. In alle andere gevallen was de matrixingang een '0'. *Op deze wijze verkrijgen we een gegevensmatrix die een overzicht geeft van de meer dan toevallig toegevoegde eigenschappen aan de verschillende politieke partijen. Of uitgedrukt in managementjargon: een matrix met de 'sellingpoints' van elke partij.* Figuur 1 geeft het resultaat van de analyse van deze dataset weer ²⁷.

Figuur 1
Overzicht van de significante stemmotivaties voor de verschillende politieke partijen (HICLASS-oplossing)*

* Goodness-of-fit: 0,95

²⁶ zie o.a. DE BOECK, P., ROSENBERG, S., Hierarchical Classes: Model and Data Analysis, in *Psychometrika*, 53, 1988, p. 361 - 381; STORMS, G., VAN MECHELEN, I., DE BOECK, P., Structural Analysis of Intension and Extension of Semantic Concepts, in *European Journal of Cognitive Psychology*, 1994, 6 (1), p. 43 - 75; DE BOECK, P., ROSENBERG, S., VAN MECHELEN, I., The Hierarchical Classes Approach: a Review, in VAN MECHELEN, I., et. al. (eds), *Categories and Concepts. Theoretical Views and Inductive Data Analysis*, Academic Press, 1993, New York, p. 265 - 286. Met dank aan Gert Storms (KU-Leuven / KUBrussel) voor de hulp bij de studie van HICLASS.

²⁷ Ons geconstrueerde model heeft een 'overall goodness-of-fit van 0,95'. Aangezien BL/O geen reële politieke partij is, lijkt ons het voorliggende model inhoudelijk zinnvoller. Wel werd met haakjes () aangegeven dat VB en AND deze eigenschappen delen met BL/O.

Hoe figuur 1 lezen? De politieke partijen, de objecten, zijn allen verbonden door middel van een 'bliksemschichtlijn' met de zogenaamde 'bodemlijn'-klassen. In de bodemlijnklassen werden die eigenschappen opgenomen die de verschillende partijen het meest differentiëren; het zijn de unieke eigenschappen van elke partij (exclusieve 'sellingpoints' of nog 'unieke motieven om op die partij te stemmen').

Bijvoorbeeld: de VLD is, via de bliksemschichtlijn, verbonden met de bodemlijnklasse waarin haar exclusieve 'selling points' (economisch stemgedrag en de belangenverdediging van de zelfstandigen) opgenomen staan. Maar de VLD heeft nog andere kenmerken. Die andere kenmerken zijn echter niet langer exclusief. Zij moet die delen met andere politieke partijen. Zo deelt zij bijvoorbeeld 'negatief stemgedrag' met de VU. Dit kan men vaststellen door te kijken naar de verbinding tussen de bodemklassen en de klasse op niveau 1 waarin de eigenschap 'negatief stemgedrag' staat. Vandaaruit lopen er twee verbindingen; één naar de bodemklasse van de VLD en één naar de bodemklasse van de VU. De bodemklasse van deze laatste is weliswaar leeg en daarom grijs ingekleurd.

Kijken we nu, om een ander voorbeeld te nemen, naar niveau 2 in de klasse met de eigenschap 'vernieuwing'. Deze eigenschap wordt rechtstreeks verbonden met de bodemklasse van de 'andere kleine partijen' (and). Het is dus een 'selling point' voor deze 'andere kleine partijen'. Maar 'vernieuwing' is ook verbonden, op niveau 1, met de eigenschap 'het algemeen programma van de partijen' (programma). Deze eigenschap is op zijn beurt verbonden met de bodemklassen van VLD en VB. Met andere woorden, de eigenschap 'vernieuwing' is een eigenschap van de 'kleine andere partijen', maar de 'andere kleine partijen' moeten dit 'selling point' delen met de VLD en het VB, die daarenboven gezamenlijk het 'selling point' 'programma' bezitten.

Elke afgebeelde eigenschap stelt een zogenaamd 'motiefpubliek' voor. D.w.z. dat de kiezers deze eigenschap vernoemen als motief om hun stemgedrag te motiveren. Motiefpublieken kunnen opgedeeld worden volgens de richting van hun motief (bv. maximaal behouden of veranderen van sociale zekerheid). De partijen die verbonden zijn met eenzelfde eigenschap moeten dit 'motiefpubliek' dan ook delen. Bekijken we nu hoe de verschillende motiefpublieken en de partijen zich tot elkaar verhouden.

Het meest opvallende resultaat van onze analyse is dat de VU geen enkel uniek selling-point (meer) heeft. De lege bodemklasse illustreert dit duidelijk. Haar 'verkoopsargumenten' moet ze delen met vier andere partijen. Het 'negatief stemgedrag' (stemmen voor een bepaalde partij, omwille van het feit dat men tegen een andere partij is: 3,6% van het VU-electoraat) moet de VU delen met de VLD. Wanneer mensen VU stemmen omwille van de 'algemene (vage) waarden' die ze vertegenwoordigt (8,7%) dan deelt ze dit met Agalev. Ook wanneer men om 'strategische redenen' op VU stemt (10% van haar electoraat), deelt ze dat met Agalev. In het geval van de VU is dit om 'de partij te laten overleven'. Communautaire stemmotieven (5,3%) en volksnationalistische redenen (17,6%) - de bestaansreden bij uitstek van de VU - moet ze delen met het VB. Tenslotte deelt ze met de CVP 'kandidaten' als verkoopsargument (15,3%). De stelselmatige achteruitgang van de VU komt hiermee in een ander daglicht te staan. Politiek inhoudelijk bouwt ze slechts op twee peilers: (1) het communautair-volksnationalisme dat ze hoe langer hoe meer moet delen met het VB en (2) de cultureel-progressieve waarden die ze moet delen met Agalev. Het strategisch stemgedrag en het negatief stem-

gedrag lijken het verlies bij de verkiezingen van 1995 wat afgeremd te hebben, maar zijn naar alle waarschijnlijkheid geen element om een stabiele toekomst op te bouwen.

De SP heeft 'het dienstbetoon' (3,6% van het SP-electoraat), de 'slachtofferrol in de Agusta-affaire' (5,1%) en 'de belangenverdediging van de arbeiders' (13,5%) als unieke 'sellingpoints'. Politiek-inhoudelijk is slechts het laatste van werkelijk belang, zelfs al vormt dit een slinkende groep onder de huidige kiesgerechtigden. Het effect van de slachtofferrol in de Agusta-affaire is duidelijk eenmalig en het afnemend effect (zoniet de contraproductiviteit) van het dienstbetoon laat vermoeden dat dit stemmotief hoe langer hoe marginaler zal worden. De SP wordt verder gekarakteriseerd door stemgedrag voortvloeiend uit 'gewoonte' (21,1%), 'socialisatie' (11,6%) en 'tewerkstelling in de zuil' (verzuiling: 2,0%). Zij deelt deze kenmerken met de CVP. In het licht van vroegere onderzoeksresultaten mag men verwachten dat met de vernieuwing van het electoraat over de jaren het effect van 'de gewoonte' zal afnemen, aangezien dit voornamelijk speelt bij oudere en laag geschoolde kiezers²⁸. 'Socialisatie' daarentegen blijkt een factor van stabiliteit te zijn, maar zeker niet van groei. Tot slot wordt de SP geassocieerd met de verschillende thema's die we onder de noemer 'sociale zekerheid' (8,9%) hebben samengebracht. Zij deelt dit motiefpubliek met de VLD en in veel mindere mate met de 'kleine andere partijen'. Het is duidelijk dat SP en VLD hier beiden als antagonisten tegenover elkaar staan. De arbeidersbelangen, de sociale-zekerheidsthema's en socialisatie lijken de meest stabiele eigenschappen van de SP.

De CVP dan. Haar unieke 'sellingpoints' zijn verschillend van aard. Vooreerst is er de 'identificatie' met de partij (3,4% van het CVP-electoraat). Vervolgens heeft ze de vage motivatie van 'beste partij' (10,8%) en het 'partijimago' (verantwoordelijkheidszin, duidelijke taal, vertrouwen in partij en dergelijke meer: 9,2%). Verder speelt het 'christelijk of katholiek zijn' voor de CVP mee als een belangrijke unieke eigenschap (9,0%). Met de VU heeft de CVP gemeen dat haar kandidaten als verkoopsargument gelden (13,4%). Tenslotte heeft ze een 'goede algemene evaluatie' (4,1%) en een 'positieve evaluatie van haar regeringswerk' (3,6%) als unieke verkooppunten. Politiek relevant is hier de erkenning van de CVP als beleidspartij. Ook 'partij-identificatie', een zeer sterke voorspeller van stemgedrag, lijkt een sterk element, maar neemt sterk af bij de jongere generaties. Andere unieke eigenschappen lijken minder een wissel op de toekomst. Met de verdergaand secularisatie mag verwacht worden dat het christelijke element als stemmotivatie nog verder gaat afnemen. Ook het 'partijimago' en het daar nauw mee verbonden 'beste partij'-argument zijn vermoedelijk weinig diep gewortelde en dus eerder labiele eigenschappen. De CVP deelt, zoals reeds eerder gezegd, de eigenschappen 'socialisatie' (14,3%), 'gewoonte' (23,3%) en 'verzuiling' (2,3%) met de SP. De daar gemaakte bedenkingen gelden mutadis mutandis ook voor de CVP. Tot slot is het opvallend dat de sociale zekerheid *niet* in het CVP-stemprofiel is opgenomen. Dat komt waarschijnlijk door de low-profile, centrum-politiek van de CVP tijdens de campagne op dit thema (als respons op de polarisatie tussen SP en VLD).

Het economisch gemotiveerd stemgedrag (belastingen, begroting, overheidsuitgaven,...) (3,4% van het VLD-electoraat) en de belangenbehartiging van de 'zelf

²⁸ De resultaten van de chi-kwadraat analyse voor de gehele populatie: Gewoonte*Leeftijd: df= 5, chi-2= 134,80, p= 0,000; Gewoonte*Scholingsgraad: df= 9, chi-2= 55,57, p= 0,000.

standigen' (ondernemers, vrije beroepen,...) (13,2%) vormen de traditionele unieke profielementen van de VLD. De VLD deelt als stemmotief met de VU het 'negatief' stemgedrag (2,8%) en met het VB 'het gehele programma' (11,2%). Verder stemt men VLD omdat zij als een vernieuwingskracht (15,8%) voor het beleid wordt beschouwd. Maar voor deze eigenschap stemt men ook op de 'kleine andere partijen' en op het VB. Tenslotte draagt de VLD (net als de SP) het thema 'sociale zekerheid' hoog in haar vaandel (6,7%). De kiezer die voor de VLD stemt, is eerder 'programmatorisch' ingesteld (issues, belangenbehartiging, verwijzingen naar het algemeen programma) en gericht op 'vernieuwing' (op gebied van het beleid en het politiek en sociaal-economische systeem). Voor de VLD van Verhofstadt lijkt dit profiel een garantie voor de toekomst. Het 'negatief stemgedrag' vormt een uitzondering op dit gunstige perspectief, maar deze eigenschap is voor de VLD slechts van marginaal belang.

De unieke 'sellingpoints' van het VB zijn voornamelijk negatief van aard. Men is 'tegen iets' en als men al voor iets is, dan gaat het om het eigenbelang van de kiezer. Tegen de 'migranten' (33% van het VB-electoraat), tegen de (stijgende) 'criminaliteit' (4,8%), voor het 'eigenbelang' (4,4%) en 'revanche' tegen het politiek bestel in het algemeen (13,7%) vormen de inhoud van de bodemklasse verbonden met het VB. Gegeven de marginale omvang van het aantal kiezers dat criminaliteit en eigenbelang als drijfveer heeft, vormen het anti-migranten-thema en de anti-politiek (revanche) de voornaamste drijfveren voor een stem op het VB. Het VB deelt het anti-politiek geïnspireerde electoraat wel met de 'blanco/ongeldig' optie, maar is als anti-systeempartij de enige die expliciet deze kiezers poogt te mobiliseren. Samen met de VLD deelt het VB de (vage) verwijzingen naar haar 'programma' (9,75%) en naar 'vernieuwing' (8,9%). Dat laatste moeten beiden nog delen met de 'kleine andere partijen' (12%). Zonder dat ze kan getoetst worden op de exit-poll data - later wel op de post-electorale data van het ISPO-kunnen we het volgende als hypothese stellen: het programma-element, dat vaag naar voor komt, dient geïnterpreteerd te worden als 'anti-migrant' en het vernieuwingsargument moet gezien worden in het licht van 'anti-politieke gevoelens'.

Met de VU deelt het VB de markt van de *communautaire* (2,17%) en volksnationalistisch (3,23%) geïnspireerde kiezers. Deze laatste groep is vermoedelijk de harde kern ideologische aanhangers van het VB. We wezen er reeds op het om een eerder beperkt marktsegment gaat (2,21% van alle kiezers). De VU blijft hier de voorkeurpartij bij uitstek. Wel bestaat de indruk dat de VU in 1995, vergeleken met 1991, een deel van dit terrein heeft moeten prijsgeven.

Tot slot *Agalev*. Deze partij blijft heer en meester wat betreft 'milieu' (21,9%) en 'ecologisch gedachtengoed' (20,3%) als stemmotief. Verwijzingen naar 'algemene (vage) waarden' (9,6%) en 'strategisch stemgedrag' (12,3%) moet ze delen met de VU. Politiek-inhoudelijk bouwt *Agalev* dus op één issue (milieu) en op de cultureel-progressieve (post-materiële, ecologische) waardenoriëntatie. Naast het feit dat deze kiezersgroepen beperkt zijn, blijkt het belang van het 'strategisch stemgedrag' voor deze partij een factor van potentiële instabiliteit.

Besluit

De motiefprofielen aangebracht door de kiezer zelf binnen zijn eigen subjectief kader, bevestigen enerzijds een aantal bekende tendenzen, maar werpen an-

derzijds ook licht op tot nu toe ondergewaardeerde profielementen. Daarenboven duiden ze op tendenzen van verandering. Eén van de meest markante zaken is zeker het niet verbonden zijn van de CVP met de sociale zekerheidskwesties en het verwonderlijk sterk antagonisme in dit verband tussen SP en VLD.

De bevestiging van de veranderde politieke krachtsverhoudingen van 1991 door de verkiezingen van 21 mei 1995 versluisen niet alleen de onderliggende bewegingen in het kiezerskorps, maar ook de kwetsbaarheid van een aantal politieke partijen. Uit de motiveringen van de kiezers, en dus zonder rekening te houden met andere structurerende sociale, demografische en economische elementen van partijtrouw, wordt duidelijk dat de partijtrouw soms op zeer zwakke funderingen is gestoeld en dat korte termijnperspectieven soms doorslaggevend zijn geweest. Harde en zachte materies, diffuse en specifieke steunmotieven, langlopende en kortdurende overwegingen bepalen de motiefprofielen.

Van de vernieuwingskoorts die in zowat alle partijen opstak na de verkiezingen van 1991, is slechts in geringe mate wat blijven hangen bij de kiezers. Om en bij de 215.000 kiezers werden door de vernieuwingsidee verleid. Daarenboven is één van de twee partijen die op het gebied van de vernieuwing geloofwaardig is, m.n. het VB, in haar doelstellingen anti-democratisch en openlijk een anti-systeem partij.

De VLD van Guy Verhofstadt maakt duidelijk dat het mogelijk is om een geloofwaardigheid op het gebied van vernieuwing op te bouwen, met behoud van haar traditioneel terrein (belangenbehartiging van zelfstandigen, ondernemers, vrij beroepen...; economisch stemgedrag), gekoppeld aan algemeen beleidsinhoudelijke profielementen (algemeen programma en sociale zekerheid). Noch de herprofilering waartoe de VU genoodzaakt was na het St.-Michielsakkoord, noch de vernieuwingsoperatie van CVP-voorzitter Van Hecke, noch de eerder partij-interne vernieuwing (ledenreferendum, statuuthervorming, oproep progressieve samenwerking) van de SP zijn van die aard geweest om de kiezer te overtuigen van de werkelijke vernieuwingswil van deze partijen. Zelfs aan Agalev blijkt nog slechts in beperkte mate de vernieuwingsidee toegeschreven te worden.

Voor de VU komt haar structurele zwakte aan het licht. Zij bezit geen enkel uniek verkooppunt meer. Elk motiefpubliek moet zij met andere partijen delen. Met de verkiezingen van 1995 is dan ook duidelijk het laatste woord over het voortbestaan van de VU niet geschreven. Het eventuele verdwijnen van de partij zou wel als ernstige consequentie hebben dat de geschiedenis zich lijkt te herhalen. Waar in het begin jaren dertig de democratische Frontpartij het moest afleggen tegen het autoritaire VNV, zou dit op het einde van de twintigste eeuw betekenen dat de partijpolitieke representatie van het Vlaams-nationalisme terug in anti-democratisch vaarwater terechtkomt.

Afgerond bijna 15% van het opgekomen electoraat of om en bij de 550.000 kiezers dienen ofwel als politiek machteloos dan wel als ronduit anti-politiek omschreven te worden. En dit is een bodemschatting zoals we boven hebben duidelijk gemaakt. Van de politiek machtelozen stelt 51% zichzelf buitenspel door blanco of ongeldig te stemmen. Op het VB en de 'kleine andere partijen' na zijn alle andere politieke formaties bij deze categorie kiezers structureel ondervetengwoordigd.

De protestkiezer dan. Van de anti-politiek geïnspireerde kiezer speelt 39% niet mee door de blanco-ongeldig optie te kiezen. Het VB is binnen deze groep kie-

zers de enige die significant oververtegenwoordigd is met 13,7% van haar electoraat, wat 27% van de anti-politieke kiezers betekent. Agalev trekt binnen deze categorie kiezers er proportioneel evenveel aan als binnen het gehele electoraat. De andere in het parlement zetelende partijen zijn hier sterk ondervertegenwoordigd.

Waar het 'law and order'-motief en het puur eigenbelangmotief voor het VB eerder marginaal zijn en het migrantenthema blijkbaar aan prioriteit moet inleveren bij de bevolking²⁹, en waar het Vlaams-nationalistisch en communautair motiefpubliek zeer beperkt blijkt te zijn in het kiezerskorps, lijkt het erop dat de anti-politiek geïnspireerde kiezer een mogelijk electoraal reservoir voor het VB vormt. Zij is in wezen de enige partij die in deze gelederen werkelijk recruteert.

Het beeld van het Vlaamse electorale landschap zoals dat uit deze studie naar voor komt is hybride. De stabiliteit in de partijpolitieke verhoudingen is geenszins gegarandeerd. Een groot deel van de kiezers weet zich nog positief te identificeren met een of andere politieke partij. Er is in het kiezerskorps echter een relatief grote menigte aanwezig die zich a- of anti-politiek opstelt. Dit is een niet mis te verstaan signaal naar alle democratische politieke partijen. Een gemeente vernieuwing, diepgaander dan die van na de verkiezingen van 1991, die zich richt op een veelheid van terreinen is dan ook dringend aan de orde van de dag.

BIJLAGE Overzichtstabel voor de motieven per partij

	AGA	SP	VB	VU	VLD	CVP	BL/O	POP
Ideologie en waarden								
Algemene	9,61	5,93	3,98	8,65	4,58	6,78	0,00	5,55
Christelijk/Vrijzinnig	0,77	(0,15)	(0,00)	(0,00)	(0,15)	9,03	1,98	2,54
Volksnationalistisch	0,00	(0,00)	3,23	17,60	(0,00)	(0,00)	0,00	1,57
Ecologisch	20,25	(0,00)	(0,00)	0,25	(0,00)	(0,00)	0,00	1,33
Links- centr.-rechts	0,93	1,97	0,44	2,18	1,87	1,67	0,00	1,47
Programma / Issues								
Algemeen	7,31	5,01	9,75	8,28	11,17	(4,25)	(0,00)	6,52
Sociale Zekerheid*	(1,33)	8,98	3,17	(1,14)	6,76	(1,20)	0,46	4,24
Migranten*	1,82	(0,38)	32,96	(0,71)	(0,79)	(0,09)	(0,00)	4,21
Milieu*	21,90	1,57	(0,00)	(0,00)	(0,35)	(0,15)	(0,00)	1,90
Affaires*	0,29	5,06	0,45	0,60	(0,36)	0,63	1,11	1,35
Economisch*	0,68	0,54	0,40	0,39	3,40	0,60	0,00	1,11
Communautair*	0,25	0,18	2,17	5,32	(0,00)	(0,00)	0,00	0,66

29 Hoewel vergelijkingen met 1991 nog maar voorlopig zijn omwille van het verschil in gebruikte codeerschema's, lijkt het erop dat zowel binnen het electoraat in zijn geheel als binnen het VB-electoraat het (anti-)migrantenthema als stemmotief afneemt. Gehele electoraat: 1991: 5,5%, 1995: 4,2%; VB-electoraat: 1991: 52% (expliciet anti-migrant), 1995: 33%. cfr. BILLIET, J., SWYNGEDOUW, M., CARTON, A., *Stemmen voor het VB of Rossem: de Kiezers zelf aan het Woord*, ISPO-Bulletin 1992/2. Aangezien de gegevens van 1991 verzameld werden in een post-electorale studie, waar de opinies vertolkt in de media van invloed op de gerapporteerd motieven van de kiezers kunnen geweest zijn, dienen deze gegevens voorlopig met voorzichtigheid benaderd te worden.

Criminaliteit	0,00	0,19	4,78	0,00	0,15	(0,00)	0,00	0,60
Socialisatie / Identificatie								
Socialisatie	(4,09)	11,55	(2,13)	8,20	9,85	14,28	(0,00)	9,11
Gewoonte	(2,02)	21,14	(0,45)	9,24	(8,82)	23,31	(0,00)	12,58
Beste	8,89	7,45	(4,23)	8,62	7,91	10,08	(0,00)	7,31
Identificatie	2,42	2,33	0,64	0,93	3,26	3,42	(0,00)	2,28
Partijen								
Imago	8,29	5,02	7,07	4,81	5,54	9,19	(0,00)	6,34
Strategisch	12,32	4,54	3,35	9,95	(0,90)	4,12	(0,00)	4,14
Dienstbetoon	(0,00)	3,64	(0,25)	0,22	2,86	2,35	(0,00)	1,84
Negatief	0,81	1,69	0,73	3,62	2,76	1,63	1,00	1,71
Kandidaten								
Kandidaten	(2,46)	7,62	(0,88)	15,24	7,60	13,38	1,27	7,87
Beleid								
Vernieuwing*	4,01	(0,42)	8,87	3,88	15,77	(0,22)	(0,00)	5,33
Goed*	0,89	1,83	(0,45)	(0,00)	1,48	4,11	0,00	1,77
Regering	(0,00)	0,75	1,45	0,30	1,49	3,56	0,00	1,54
(Groeps)belangen								
Zelfstandigen*	(0,00)	(0,00)	(0,00)	(0,39)	13,19	(1,14)	(0,00)	2,87
Arbeiders	(0,22)	13,51	(0,44)	(0,38)	(0,00)	(0,18)	(0,00)	2,80
Welzijn*	2,48	1,07	0,34	1,13	0,51	1,05	0,00	1,48
Eigenbelang	0,25	1,29	4,44	0,39	2,01	0,83	0,00	1,43
Verzuiling								
Verzuiling	0,00	1,95	0,34	0,38	0,58	2,30	0,00	1,12
Politieke machteloosheid / Anti-politiek								
Pol. machteloosheid*	(2,79)	(2,76)	6,72	(4,85)	(3,84)	(4,24)	62,71	8,70
Anti-politiek	6,82	(1,36)	13,70	(2,36)	(2,64)	(0,64)	32,05	5,75

Elke rij in de tabel is in wezen de rij van een tabel die de aan- of afwezigheid van een bepaald motief voor de verschillende partijen aangeeft. Aan de hand van een chi-kwadraat test werd nagegaan of er een verband bestond tussen de partijen en het stemmotief. Indien dit het geval was ($p < 0,001$) dan werd d.m.v. decompositie van de chi-kwadraat over de cellen nagegaan welke partijen over- of ondervertegenwoordigd zijn. De in vet aangegeven getallen zijn significante oververtegenwoordigingen ($p < 0,05$). De cijfers tussen haakjes () significante ondervertegenwoordigingen. Merk op dat de respondenten meerdere motieven kunnen aandragen, wat maakt dat de optelsom van alle percentages over alle motieven voor de partijen en de populatie groter dan 100 kan zijn. De afkorting 'POP' duidt op het geschatte percentage van de kiezers in de totale populatie dat een bepaald motief aanhaalt.

Opmerkingen:

* *Sociale zekerheid*: pensioenen, sociale zekerheid, werkloosheid en werkgelegenheid, armoede

* *Migranten*: argumenten tegen migranten, voor integratie migranten en vermelding migranten zonder richting aanduiding, voor migrant gestemd.

- * *Milieu*: milieu, verkeersproblematiek en Mest actie Plan (MAP)
- * *Politieke Affaires*: politieke affaires + partij is in slachtofferrol geduwd
- * *Economisch*: economische motieven, belastingen, besparingen regering, uitgaven overheid-besparingen
- * *Communautair*: verdere federalisering, confederalisering, splitsing sociale zekerheid, terug naar meer unitarisme, minder federalisme, solidariteit in sociale zekerheid
- * *Criminaliteit*: criminaliteit, politie, recht en orde
- * *Vernieuwing*: 'kleine andere partijen': 12%, significant.
- * *Goed*: de algemene evaluatie van het politieke werk van de verschillende politieke formaties. Het gaat hier om zeer algemene uitspraken ('ze doen het goed'), retro- en prospectief.
- * *Regering*: zowel positieve als negatieve uitspraken die expliciet verwijzen naar het regeringswerk en/of de regeringscoalitie (bv. regering moet blijven; slechte regering).
- * *Zelfstandigen*: omvat de volgende groepen: zelfstandigen, middenstand, vrije beroepen, bedrijfsleven, ondernemers, zakenwereld en landbouwers.
- * *Welzijn*: omvat het 'algemeen welzijn, -belang', belangen van de vrouwen, belangen van de kinderen en belangen van de ouderen.
- * *Pol. machteloosheid*: politieke ondoelmatigheid. 'kleine andere partijen': 13,12%, significant.

**Summary: Cognitive and affective motives of party choice.
The national elections of May 21, 1995 in Flanders-Belgium.**

The exit-poll survey of May 21, 1995, the day of the national election, contained after the question of the actual voting behaviour for the Chamber, an open-ended question asking the motives of this voting behaviour. 3547 voters were questioned in the Flemish part of Belgium. Because the exit-poll questioning was done on election day, the voters could not be influenced by the election results and the explanations given by experts in the media. Categorisation of the answers was done by content analysis. The categorisation scheme was developed on the basis of the existing theories of voting behaviour. On this basis an overview is given of the cognitive and affective spontaneous motives the voters are given for their voting behaviour. The inter rater reliability is very high (Kappa: 0.82). With a HICLASS analysis a motive profile for every party is developed. The results indicate that party identification in a broad sense is still one of the most important explanations of voting behaviour. But they also make clear that the stability in voting behaviour is very unsure for an important group of voters. The two sources of instability are short term ad hoc motives and a-politic or anti-politic motives among a still growing group of voters.